

ks. Artur Wysocki

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0002-8653-0314

DOI <https://doi.org/10.21697/ucs.2022.30.2.08>

**Janusz Mariański, *Godność ludzka w narracji społecznej. Studium socjopedagogiczne*,
Wydawnictwo KUL, Lublin 2021, ss. 302**

Problematyka godności ludzkiej interesuje badaczy z różnych dyscyplin i jest ona bez wątpienia zagadnieniem złożonym, wymagającym umiejętności szerszego i integralnego ujęcia. Do wybitnych polskich naukowców traktujących na ten temat należy zaliczyć ks. prof. Janusza Mariańskiego, który specjalizuje się w socjologii religii i moralności. Wiele swych publikacji poświęcił wartościom życia ludzkiego, ich postrzeganiu w perspektywie socjologicznej, ale i rozważaniom nad ich istotą. W sposób szczególny dotyczy to godności ludzkiej: badania na temat różnych aspektów godności ludzkiej prowadził już w początkach lat 80. ubiegłego wieku i wówczas powstały jego pierwsze opracowania na ten temat. W ostatnich latach przeprowadził i opracował kolejne badania wśród młodzieży na temat rozumienia godności ludzkiej i jej społecznego znaczenia. Książka Mariański, poza wieloma artykułami traktującymi o godności, jest autorem już piątej monografii na ten temat.

Analizowana pozycja, zatytułowana *Godność ludzka w narracji społecznej*, łączy różne perspektywy i próby ujęcia godności, zarówno teoretyczne – w nauczaniu społecznym Kościoła, w tym w nauczaniu bł. kard. Stefana Wyszyńskiego oraz św. Jana Pawła II, jak i empiryczne – związane z badaniami wśród młodzieży. Poza analizą tekstów i wyników badań, ks. Mariański prezentuje interesujące rozważania własne dotyczące istoty i znaczenia godności, a także jej zagrożeń we współczesnym społeczeństwie. Zgodnie z podtytułem, praca ta omawia ponadto aspekty edukacyjne i wychowawcze dotyczące poszanowania godności człowieka w społeczeństwie. Analiza zawarta w książce związana jest jednak przede wszystkim z perspektywą socjologiczną – badaniem świadomości polskiej młodzieży. Jej podstawę stanowią badania jakościowe przeprowadzone w latach 2017–2018 wśród młodzieży szkół średnich i studentów trzech miast w Polsce.

W swych rozważaniach Autor wskazuje wielokrotnie na problem nie tylko właściwego doprecyzowania, czym jest godność człowieka, ale też jej podstawowej kategoryzacji. Tym bardziej nie należy się dziwić trudnościom z określeniem, czym jest godność ze strony młodzieży, a zarazem taki stan rzeczy wskazuje na potrzebę edukacji i wychowania w tym zakresie. Godność najczęściej jest określana jako wartość i bez wątpienia jest też wartością. Książka Mariański przypomina jednak o szczególnym znaczeniu godności ludzkiej, która wyraża istotę człowieczeństwa i jest podstawą czy przesłanką innych wartości. Z tych względów często pojawiają się takie określenia, jak „immanentna cecha bytu ludzkiego”, „cecha życia osobowego”, „podstawa wszystkich praw człowieka”, „wartość podstawowa/fundamentalna”, „wartość uniwersalna” i inne.

Książkę rozpoczyna rozdział poświęcony nauczaniu prymasa Wyszyńskiego i papieża Jana Pawła II. Jest to o tyle ważne, że jak podkreśla Autor, rozważania na temat godności rozwinęły się w naszym kraju, i nie tylko, w znacznym stopniu dzięki nauczaniu św. Jana Pawła II (s. 14–15). Z kolei bł. kard. Stefan Wyszyński był jego wspaniałym poprzednikiem i osobą, która również rozwijała nurt personalistyczny w myśleniu społecznym. Książka Mariański korzystał ze skryptu z katolickiej nauki społecznej przygotowanego na KUL przez kard. Wyszyńskiego, ale także z innych jego tekstów z późniejszego okresu. Nauczanie tych dwóch wielkich Polaków stanowi oczywiście element całej doktryny społecznej Kościoła, która „powinna być w polu widzenia socjologa, psychologa, ekonomisty czy przedstawiciela nauk pedagogicznych” (s. 23). W nauczaniu tym kładzie się nacisk na niezmienną i nienaruszalną godność osobową każdego człowieka, a także podkreśla się jej wymiar nadprzyrodzony.

Bardzo ważnym teoretycznym elementem tej pozycji jest analiza dotycząca rozróżnienia trzech wymiarów ludzkiej godności: osobowej, osobowościowej i osobistej (rozd. 2). Książka Mariański odwołuje się w tym do różnych autorów, dążąc do zaprezentowania przejrzystej syntezy rozważań nad tym zagadnieniem. Jest to ważne podprowadzenie pod analizę rozumienia godności w świadomości młodzieży (rozd. 3), ale może

i ważniejsze w perspektywie kształtowania właściwego rozumienia tej podstawowej wartości, jaką jest godność ludzka.

Godność osobowa (s. 51–58) jest związana ze strukturą bytową człowieka i niezależna od czasu i miejsca, od kultury, religii, pozycji społecznej, umiejętności czy postawy danej osoby: „jest wpisana w jego [człowieka] naturę cechą życia osobowego, która oznacza, że człowieka nie można zredukować do świata przyrodniczego” (s. 58). Ma ona charakter przyrodzony i dotyczy każdego człowieka od początku jego zaistnienia, nie może być odebrana ani nie można się jej zrzec. Godność osobowościowa (s. 58–61) w tym podziale oznacza stopień nabycia „cech i cnót”, a zatem rozwój moralny, który świadczy o prawości człowieka. Jest ona związana z postawami i działaniami ludzkimi, ale zarazem z oceną ich przez innych. Godność ta może być rozwijana, może wzrastać, ale także być degradowana przez „niegodne” postawy i czyny. Ma zatem charakter dynamiczny i zależy przede wszystkim od samego człowieka. Jeśli chodzi o godność osobistą, oznacza ona poczucie własnej godności z racji pełnionych ról społecznych i zachowywania norm społecznych. Wiąże się zatem z przeżyciem osobistym i ma wymiar psychologiczny, a więc najbardziej subiektywny (s. 61–66).

Dotychczasowe podziały najczęściej uwzględniały rozróżnienie na aspekty filozoficzno-teologiczne, związane ze strukturą bytu ludzkiego i mające charakter obiektywny oraz aspekty społeczno-kulturowe i subiektywne. Autor odwołuje się i czerpie również z bardziej szczegółowych podziałów we własnym opisie, co z jednej strony jest zaletą pozycji i wyrazem wielkiej jego erudycji, z drugiej może powodować pewne niejasności względem przedstawianego przez niego podziału, gdyż wcześniejsi autorzy uwzględniali własne rozróżnienia. Jest to pewien problem, który wynika w dużym stopniu ze złożoności zagadnienia. Widać to w przytaczanych podziałach w częściach teoretycznych dalszych rozdziałów (zwłaszcza w rozdziale piątym, s. 127–134). Główny problem dotyczy rozróżnienia między godnością osobowościową i osobistą, a także poczuciem godności. Przykładem mogą tu być stwierdzenia znajdujące się na początku opisu godności osobistej: „oznacza ona poczucie godności, poczucie własnej wartości, świadomość własnej wartości...” (s. 61) w zestawieniu z dalszym jej opisem, w którym znaleźć można sformułowanie, że: „Od godności osobistej należy odróżnić poczucie godności” (s. 64; przytoczone z innego autora). U wielu autorów bowiem godność osobowościowa i osobista były traktowane łącznie (najczęściej jako godność osobista), a oddzielnie traktowano o poczuciu godności, która jest przedmiotem badań. Ksiądz Mariański jest jednak świadomy tego nakładania się wymiarów godności i ich łączenia.

Przyjęte rozróżnienie, choć wydaje się pełniejsze, nie wyczerpuje jednak wszystkich aspektów godności, zwłaszcza tych dynamicznych, jak chociażby związanych z pozycją społeczną. Dlatego mówi się także o godności społecznej czy wymiarze społecznym godności (lub: godności jako wartości społecznej). W tym kontekście rodzi się również pytanie, czy zbyt szczegółowe rozróżnienia mogą zostać „przyjęte” przez większość badaczy, a tym bardziej całego społeczeństwa. Dochodzi jeszcze kwestia funkcjonowania tych podziałów w różnych kręgach kulturowo-językowych.

Z rozumieniem godności i jej wymiarami związane jest jeszcze przynajmniej jedno rozróżnienie, dotyczy jej naturalnego i nadprzyrodzonego wymiaru. Ksiądz Mariański wskazuje przede wszystkim na wymiar nadprzyrodzony związany z godnością osobową – strukturą bytową człowieka. W książce można znaleźć tylko niewielką wzmiankę o wymiarze nadprzyrodzonym, który ma charakter nabyty – chodzi tu o proces uświęcania się człowieka lub jego potencjalnej degradacji, odejścia od Boga i zamknięcia się na Jego łaskę. Łączy się on zatem z tzw. godnością osobowościową czy szeroko rozumianą godnością osobistą.

W perspektywie prowadzonych przez Autora badań istotne jest również uwzględnienie w rozważaniach teoretycznych faktu, że aspekty godności, które są kształtowane i mają charakter subiektywny, mogą podlegać degradacji czy wypaczeniu, co oznacza, że ten wymiar godności jest odnoszony do innych wartości i norm, a zatem że nie jest sam w sobie wartością najwyższą. Skoro godność ludzka jest źródłem wszystkich ludzkich wartości, może to być związane z jej najbardziej podstawowym, niezmiennym wymiarem, jakim jest godność osobowa. Do niej też odnosić się muszą godność osobowościowa i godność osobista, co oznacza, że człowiek ma się rozwijać stosownie do wielkości swego „powołania”, daru, który otrzymał w akcie powołania go do istnienia i który jest zarazem zadaniem. Człowiek ma się stawać coraz bardziej człowiekiem poprzez własny udział w swoim rozwoju, w tym relacji z innymi ludźmi oraz Tym, który udzielił mu daru życia.

Powyższy problem wskazuje zarazem na kwestię integralności ludzkiej godności, podnoszonej przez Autora w wielu miejscach. Godność osobowościowa i osobista (łącznie określana jako godność nabyta) jest dynamiczna, kształtuje się w zależności od indywidualnej osoby i otoczenia społeczno-kulturowego. W pewien sposób jest „nadbudowywana” na godności osobowej, która jest własnością każdego człowieka i ma charakter niezmienny i nienaruszalny. Na godności osobowej opiera się również godność społeczna i jest powiązana z wymiarem osobowościowym i osobistym. Godność nabyta i, związana z działaniem człowieka, ochrona godności jest z kolei elementem wzmacniającym i zabezpieczającym godność osobową.

Wymiar zmienny godności ludzkiej mówi o jej dynamice, choć trzeba podkreślić, że elementy dynamiczne w swej potencjalności są wpisane w niezmienną naturę człowieka. Człowiek jest wezwany do rozwoju siebie i swoich relacji z innymi ludźmi, Bogiem i całym stworzeniem. Jest to zatem zadanie, które również świadczy o godności człowieka jako współpracownika Stwórcy. Godność jest związana z relacyjnością i rozwijana w relacjach z innymi.

Analiza wyników badań została podzielona na rozdziały odpowiadające liczbą pytań kwestionariusza. W pierwszym z nich opracowane zostały odpowiedzi na pytanie, czym jest godność ludzka i jak ją można opisać. Odpowiedzi młodzieży zostały skategoryzowane w kilku głównych grupach, w zależności od wiodącego motywu. Jak zauważa ks. Mariański, są one bardzo zróżnicowane, a większość z nich łączy, czy może nawet miesza, różne aspekty i wymiary godności. Bardzo pożytecznym elementem analizy, który pojawia się także w kolejnych rozdziałach, jest procentowy rozkład wyróżnionych kategorii odpowiedzi (s. 97–98). Ankietowani podkreślali często znaczenie godności i potrzebę jej ochrony. W przypadku tego pytania młodzież wskazywała najczęściej jednak na aspekty osobowościowo-społeczne, odniesienie do innych wartości, jak szacunek, bardzo rzadko opisując to, co uznaje się za istotę godności, czyli godność osobową.

Kolejny rozdział analizy został skoncentrowany na kwestii uzasadnienia wartości godności, tj. na próbie wskazania jej źródeł. Analizę odpowiedzi młodzieży poprzedza teoretyczne wprowadzenie w ten temat, wskazujące na dwie zasadnicze grupy uzasadnień: religijne i świeckie. Młodzież w zdecydowanej większości wskazywała jednak na powiązanie godności z moralnością, dodając również różnego rodzaju argumenty utylitarno-pragmatyczne, co wskazuje na stosunkowo słabe zgłębienie tego, ważnego również dla niej, zagadnienia (s. 123–124). Jest to przesłanka dla odpowiednich działań edukacyjno-wychowawczych.

Rozdział piąty został poświęcony interesującemu zagadnieniu godności osobistej, czyli poczucia własnej wartości. Analizie zostały poddane odpowiedzi młodzieży na pytanie, jak oceniają ludzi o wysokim poczuciu godności własnej. Niewiele ponad połowa z ankietowanych postrzegła wysokie poczucie wartości własnej jako coś pozytywnego, natomiast ponad 30% postrzegало je jako coś ambiwalentnego bądź nawet negatywnego (s. 144), tzn. związanego z wywyższaniem się, zarozumiałstwem, niedostępnością itd. Analizę odpowiedzi młodych osób poprzedza również rozważanie teoretyczne na temat godności osobistej. Ta część (s. 127–134) wiąże się z problemem różnych podziałów, wspomnianych przy omawianiu rozdziału drugiego. Zasadniczo w tej analizie zostały ujęte aspekty wyróżniane, zarówno w godności osobowościowej, jak i osobistej.

Przed analizą kolejnego pytania dotyczącego problemu naruszania godności ludzkiej, w oddzielnym rozdziale, przedstawiono najważniejsze ich rodzaje we współczesnych społeczeństwach. W tym celu wykorzystano dokumenty nauczania społecznego Kościoła katolickiego, który w sposób szczególnie uwrażliwia na te kwestie. W tym rozdziale omówiono problemy naruszeń godności w rodzinie, dotyczące życia ludzkiego, ludzi starszych i niepełnosprawnych, pracy, życia politycznego i mediów. Przyczyny wszelkiego rodzaju naruszeń godności człowieka tkwią w ludzkim egoizmie, poszukiwaniu jedynie własnych korzyści i lekceważeniu zasad moralnych (s. 149–150). W kolejnych fragmentach tej części bardzo mocno wybrzmiewa problem tzw. kultury odrzucenia, podnoszony często przez papieża Franciszka. Nauczanie społeczne Kościoła wskazuje nie tylko na potrzebę wyeliminowania przyczyn naruszania godności ludzkiej, ale także na potrzebę odpowiedniej jej ochrony i zabezpieczenia w systemach prawnych, jak również ochrony przez działania pozaprawne.

Analiza odpowiedzi młodzieży dotyczących przykładów naruszania godności ludzkiej (następny rozdział – pytanie czwarte) niesie z sobą nie tylko rozważanie aspektów negatywnych, ale, zgodnie z uwagami zamieszczonymi przez Autora, wnosi też elementy pozytywne, gdyż każde naruszenie godności ludzkiej uczy nas tego, czym ona jest i jak ją chronić (s. 199). To pytanie zadane młodzieży w większym stopniu niż poprzednie odsyła do kontekstu społecznego – wskazuje na godność jako wartość społeczną. Warunki

życia człowieka mogą sprzyjać jego rozwojowi lub nie, a nawet mogą być „niegodnymi” człowieka. Z tych względów są one często stymulatorami zachowań progodnościowych (s. 201). W przypadku tego rozdziału analiza empiryczna została dodatkowo poprzedzona analizą teoretyczną, w której, na podstawie literatury przedmiotu, przedstawiono ważniejsze indywidualne i społeczne sytuacje zagrażające godności ludzkiej. W odpowiedziach młodzieży, poza opisem naruszeń godności ludzkiej w różnych sytuacjach i miejscach życia (rodzina, szkoła, miejsce pracy, szpital, media etc.), bardzo mocno wyartykułowano konieczność troski o godność własną i innych ludzi. Jeśli chodzi o częstotliwość wyodrębnionych kategorii indywidualnych i społecznych, to najwyższy odsetek badanych wskazywał na szkołę i środowisko szkolne, następnie rodzinę i środowisko pracy (s. 227–228). Wynikać to może oczywiście z faktu, że badani byli uczniami i studentami.

Wychowanie do godności, jak pisze Autor, jest szczególnie ważne „w kontekście radykalnych zmian społeczno-kulturowych”, a zwłaszcza związanych z nimi naruszeniami godności. Dlatego ważny jest również aspekt pedagogiczny analizy, związany głównie z pytaniem piątym, na które odpowiedzi zostały zanalizowane w ostatnim rozdziale. Edukacja i wychowanie mają pomagać dzieciom i młodzieży, aby kształtowali kulturę godności i mieli możliwość w niej żyć. Troski edukacyjnej i wychowawczej wymaga w sposób szczególnie rozumienie godności osobowej jako przysługującej każdemu człowiekowi. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach omawiających wyniki badań, pierwsza część została poświęcona analizie teoretycznej. Młodzież odpowiadała na pytanie, jaką rolę mogą i powinny odgrywać wartości godnościowe w wychowaniu młodych Polaków. Odpowiedzi respondentów zostały skategoryzowane w kilku grupach. Najczęściej wskazywaną przestrzenią kształtowania tych wartości była rodzina – dwa razy częściej niż szkoła. Ksiądz Mariański zauważa zarazem, że godność, choć czasami różnie rozumiana, jest jednak wartością współcześnie bardzo często przywoływaną w dyskursie społecznym i należy to wykorzystać. Nawiązuje tu też do swych poprzednich pozycji, w których wskazywał na godność jako „wartość ocaloną”.

Dla wszystkich zainteresowanych dalszymi poszukiwaniami poświęconymi zagadnieniu godności ważny jest również bardzo szeroki wykaz literatury w języku polskim. Na końcu książki Autor zamieścił oddzielnie również własny dorobek poświęcony temu zagadnieniu, z którego w sposób szczególny korzystał w omawianej rozprawie.

W rozważaniach na temat godności interesująca jest także pewna dychotomia, którą ks. Mariański starał się ująć w swoich badaniach. Z jednej strony widać wyraźnie wzrost znaczenia godności ludzkiej w życiu społecznym poprzez jej obecność w dyskursie społecznym, w ustanawianych prawach mających chronić tę podstawową wartość, w świadomości ludzkiej. Z drugiej strony wydaje się, że mamy do czynienia z coraz większą liczbą jej naruszeń. W pewnym stopniu te dwa procesy wzmacniają się wzajemnie: naruszenie godności pobudza dążenia do jej obrony, do uświadamiania jej znaczenia, a większa świadomość godności ludzkiej i wypływających z niej praw pozwala na lepsze wychwytywanie przestrzeni jej naruszania. Warto dodać, że pojawienie się kolejnej publikacji na temat ludzkiej godności to również ważny przyczynek w perspektywie edukacyjnej, w działaniach na rzecz ochrony godności ludzkiej i czynienia życia ludzkiego bardziej godnym. Ponadto każdy socjolog zdaje sobie sprawę, że także sam proces badawczy ma w sobie element edukacyjno-wychowawczy.